

Людмила Чорна

ДО ІСТОРІЇ СТВОРЕННЯ ЗАПОВІДНИКІВ БІЛЯ МОГИЛИ ШЕВЧЕНКА (за архівними документами 1923–1930 рр.)

У 2003 році минає 80 років, відколи Постановою № 156 30 липня 1923 року Колегії Народного Комісаріату земельних справ (далі Наркомзем, НКЗС) засновано Державний лісостеповий заповідник ім. Т.Шевченка біля могили поета в Каневі. Становлення заповідника відбувалося протягом тривалого періоду, а був час, коли про нього навіть забули... В шевченкознавчій літературі прийнято вважати початком функціонування цієї установи дату 20 серпня 1925 року, коли Постановою Ради Народних Комісарів УСРР (далі РНК) територію навколо могили Т.Г.Шевченка площею 4 десятини було оголошено державним заповідником. Відтак постав Історико-культурний заповідник “Могила Т.Г.Шевченка”, підпорядкований Наркомату Освіти (далі НКО, Наркомос). Але недостатньо уваги приділяється тим рокам, коли Тарасова гора із могилою поета перебувала в складі Державного лісостепового заповідника ім. Тараса Шевченка, рік створення якого ще й досі дискутується. Загальновідомо, що біля першопочатків цієї установи стояв відомий вчений-геолог Володимир Васильович Різниченко. 27 липня 1923 року він звернувся із “Ініціативною запискою” до секції охорони природи Сільськогосподарського Наукового Комітету (далі СГНКУ), в якій йшлося про необхідність захисту могили Шевченка від загрози розростання ярів у районі так званих канівських геологічних дислокацій. В.Різниченко відзначив цінність території меморіального комплексу в ряді аспектів — геологічному, ботанічному, зоологічному, ґрунтознавчому, метеорологічному, археологічному та ін. Учений дійшов висновку: “Інтереси охорони великого культурного пам’ятника в даному разі безпосередньо збігаються в одне гармонійне ціле з інтересами охорони природи взагалі”. А оскільки розростання ярів безпосередньо пов’язане із господарською діяльністю людини, то необхідно створити “на площі коло 10 квадратних верств Шевченковогірський державно-національний заповідний парк на зразок тих, які давно утворені в культурних країнах Західної Європи і Північної Америки (як-от відомий на увесь світ Йеллоустонський національний парк), і в доповнення до надзвичайно важливого степового державного заповідника “Чаплі” (“Асканія — Нова”), який уже маємо в Таврії”¹.

Секція охорони природи СГНКУ порушила це питання перед Геологічною секцією ВУАН та Українським Геологічним Комітетом, й обидві наукові установи звернулися до Наркомзему із клопотанням про заснування заповідника. Із пропозицією від українських учених виступив на Колегії Наркомзему голова секції охорони природи відомий ботанік професор Олександр Яната. Наркомзем Постановою № 156 від 30 липня 1923 року запропонував Всеукраїнському лісовому управлінню та Наркомосу розглянути питання про заснування заповідника в районі могили Шевченка площею 10 кв. верств².

Ця постанова активізувала діяльність багатьох науковців, різних установ щодо організації заповідника. За короткий час було здійснено відведення землі (Оп. 5. — Од. зб. 395. — Арк. 269–271, 370), підготовлено план науково-дослідних робіт (Оп. 9. — Од. зб. 639. — Арк.

¹ Тарас Шевченко: Док. і матер. 1814 – 1963. – К., 1963. – С. 304–305.

² Центральний Державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф-27. – Оп. 4. – Од. зб. 2. – Арк. 183 зв. Посилаючись далі на цей архів, зазначатимемо в тексті фонд (крім Ф-27), опис, одиницю збереження, аркуш.

47), відкрито фінансування (Ф.-Р.-2. — Оп. 4. — Од. зб. 861. — Арк. 1—2). Територія планованого заповідника не раз досліджувалася відомими тогочасними науковцями — М.Годліним, М.Шарлеманем, А.Шепе. Вочевидь, усе це й дало підстави природоохоронцю й ботаніку Михайлові Шалиту написати в укладеному ним першому реєстрі заповідників 1932 року: “Державний лісостеповий Заповідник ім. Т. Г. Шевченка лежить в 3 — 5 кілометрах до півдня від м. Канева на Дніпрі, поруч з Історично-Культурним Заповідником НКО на могилі Шевченка... Заповідник засновано р. 1923. Він належить НКЗС. Його загальна площа — біля 1040 га”³.

Однак і сучасникам лишалося незрозумілим, чому в 1925 р. Раднарком оголосив заповідником лише площу в 4 десятини біля могили Шевченка. Навіть член комісії з організації заповідника у статті “Державний заповідник ім. Т. Г. Шевченка” написав: “Територію могили Шевченка оголошено було державним заповідником, тільки чомусь — площею в 4 десятини”⁴.

Ми виявили низку цікавих архівних документів, які проливають світло на події тих років, але раніше не були в науковому вжитку. Стисло оглянемо їх.

Спеціальна комісія восени 1923 року обстежила територію проєктованого заповідника й попередньо намітила його площу в 10 кв. верст (1000 дес.) і межі, до яких включили навіть передмістя м. Канева — т.зв. “Бесарабку” (сучасна вулиця “Бесарабія”). Але на переселення мешканців передмістя знадобилось би 38 тис. золотих карбованців, тому вирішили поки що лише проводити на цій території меліоративні роботи (Оп. 5. — Од. зб. 395. — Арк. 16). У протоколі й акті від 24 вересня 1923 року стосовно стану Тарасової гори, зокрема, зазначалося, що на території заповідника в “хаті звичайного селянського типу” мешкає сторож і “у зв’язку з неохоченням ним постійної платні дід цей робить оранку на території могили, чим також загрожує її існуванню. З південного боку до могили прилягає Канівська міська лісова дача під назвою “Грушки” та “Березове”, ліс у цій частині дачі знищений, і площа знаходиться під оранкою” (Оп. 5. — Од. зб. 395. — Арк. 18).

Згодом спеціальна комісія з організації Державного заповідника ім. Т.Г.Шевченка на першому засіданні 29 листопада 1923 року заслухала доповідь В.Різниченка про обстеження природних умов і території заповідника. М.Ф.Біляшівський охарактеризував місцевість у топографічному та археологічному аспектах. У заключному слові В.Різниченко — людина, обдарована мистецьким хистом (сучасникам він відомий під псевдонімом Велентій⁵), — образно змалював драматичну ситуацію, яка склалася на Тарасовій горі та Шевченковій могилі після знищення пам’ятника-хреста 1884 року. Оскільки документ ще не публікувався, наведемо його майже повністю.

“Давній її пам’ятник — художній чавунний хрест, що здалеку приковував увагу до Великої Могили, стягнуто, і він лежить на дні яру, побитий на шматки з вилитим на ньому незабутнім ім’ям, на спокусі околицьного і заможного населення, даючи багату поживу для антиурядової агітації. Уламки хреста розбираються і розносяться, прислуговуючися до тієї невдячної мети. Художні чавунні ґрати, що оточували той пам’ятник, теж розібрані.

Натомість на Могилі поставлено невеликий чорний залізний бюст, пофарбований штукарно під бронзу, але й тепер уже вкритий рясно іржею, справляє прикре враження. Бюст виконано, певне, з любов’ю, але любителем без жадного художнього смаку і знання. Той чорний бюстик та на тій же підставі нужденно виглядає в рямці чималой шельфової арки, на якій великі слова про єднання пролетаріату усіх країн та емблеми праці, напівзмиті дощами. Сама Могила оточена різким око білим дерев’яним штакетником і досить густо поросла бур’яном. Подекуди в неї застромлені засохлі руді палички сосни. Доріжки навколо могили зарослі й засмічені окурками, бумажками та різними відкидами. Поміж ними на траві витолочені великі лисини, з яких тепер здійснюється курява. Бузковий кущ, що був на фронті могили, зламано і нещадно витолочено. Фруктовий садок, що розрісся на горі коло могили, обламається. Хата стоїть зі старим, прогнилим дахом, з забитими подекуди вікнами. Шевченкова кімната

³ Шалит М. Заповідники та пам’ятки природи України. — Х., 1932. — С. 21.

⁴ Україна. — 1925. — №5. — С. 186.

⁵ Див.: Блюміна І.М. В. В. Різниченко (Велентій) — художник і поет. — К., 1972. — 196 с.

— в ній чистенько прибрано, і по змозі прикрашена вінками, картинами, плахтами та рушниками, але без художнього смаку і з жахливими в стильовому розумінні вишивками.

Північно-західний схил Тарасової гори порізаний численними довільними стежками, які порозбивали дерен, відслонили тут сипкі піски, що складають цю частину гори і спричинилися до чималих піскових осипів і руйнації гори. Самі схили, почасти й вершок цієї заповідної гори, частково розорані під пашнею та город і вживаються також під випас скотини. Огорожа, що ще недавньо (1921 р.) відгороджувала Тарасову гору від тилової гори, вся знищена, а захисні кущі понад нею дуже попсовані.

Дід, давній сторож могили, що пильнує її уже 42 роки, покинутий напризволяще без постійного утримання, не має жадної змоги боротися з усією цєю руїною, підтримуючи своє існування ським-таким чоботарством тощо.

Річ видима, що такий стан речей на Могилі Т. Г. Шевченка в дальшому не може бути допущений. Треба негайно приступити до її впорядкування. Потрібно включити в державний бюджет постійні кошти для охорони і хоча б мінімального впорядкування Могили. Потрібно організувати комісію з авторитетних осіб для докладного з'ясування стану Могили й обміркування мір його поліпшення. Потрібно прибрати з яру і перевезти до музею залишки Шевченківського хреста, який являє з себе історичну й художню цінність, і позбавити населення від прикрої спокуси щодо його соціально-політичного сумління. Потрібно оголосити конкурс на проект художнього і технічного влаштування Могили.

Велика Могила, яка тепер повинна бути на очах пролетаріату і взагалі робочого люду всього світу, вимагає до себе обережного і поважного відношення” (Оп. 9. — Од. зб. 639. — Арк. 45).

До свого виступу В.Різниченко ще додав п'ять створених ним малюнків могили поета.

Комісія ухвалила: “1. ...Висловити побажання, аби державна влада вжила заходів до пристійного впорядкування могили великої людини та хати для одвідувачів. 2. Вважаючи на те, що уламки скинутого з могили в яр хреста з вибитим на ньому дорогим іменем являють собою історико-художню пам'ятку, просити владу перевезти рештки хреста до Державного музею, примістивши їх в шевченківському відділі і 3) Прохати державну владу, аби було наказано відповідному органу захистити могилу від остаточного в недалекому часі руйнування її через природне поширення ярів та урвищ” (Оп. 9. — Од. зб. 639. — Арк. 44 зв.).

П'ять малюнків В.Різниченка, що відображали вкрай занедбаний стан могили Шевченка, було ухвалено передати до шевченківського відділу Державного музею, коли їх уже не потребуватиме комісія. На жаль, подальша доля цих малюнків, які мають не лише мистецьке, а й історичне значення, невідома.

3 грудня 1923 року президія Комісії з організації Державного заповідника імені Т. Шевченка розподілила між провідними науковцями і спеціалістами доручення щодо складання планів облаштування заповідника: О.Вітров готував план з меліорації, акад. П.Тутковський та В.Різниченко — геології та гідрогеології, О.Соколовський — ботаніки, М.Шарлемань — зоології та охорони природи, Е.Олексіїв — лісової справи, М.Данилевський — метеорології, Академія наук — (через П.Тутковського) — з астрономії, акад. М.Біляшівський — археології. П.Тушкан, А.Носів та С.Єфремов опрацьовували загальноорганізаційний план (Оп. 9. — Од. зб. 639. — Арк. 47).

17 лютого 1924 року на пленумі зборів Комісії було вироблено остаточні принципи організації заповідника та визначена бажана територія. Запис од цього числа в “Щоденнику” С.Єфремова засвідчує його участь у роботі пленуму. Згадуються малюнки В.Різниченка (без імені автора) та викладається суть пропозицій С.Єфремова до проекту загальноорганізаційного плану (його, на жаль, ще не пощастило розшукати в архівах). Наведемо фрагмент запису Єфремова: “Засідання з приводу так званого “Заповідника Шевченкового” біля його могили. Знов бачив малюнки теперішньої Шевченкової могили. Страхіття! В історії могили ці малюнки стануть колись поруч знаменитої фотографії зі стражниками 1914 р. Ще в травні хреста скинуто, розбито і з постаментом скинуто в яр — там уламки валяються ще й досі і на них лишився напис “Шевченко”. Символічно для большевиків! Жалко хреста — такий він простий був і так своєю простотою гармоніював з наочною природою. Але — хрест, і хрестоборці зробили з його “пам'ятник самодержавця

Шевченкові” (а самодержавіє цей самий хрест у буцегарні держало, поки дозволило поставити!) і знищили... Запаскудили святе місце”. Єфремов пропонував “вимести все, що там нажовано, й вернутись до простого, але величного пам’ятника в формі високої корони або обеліска. Найкраще було б поставити таки старого хреста, але про це і думати нічого. Многостраждальна Шевченкова могила! Як вона одбиває на собі історію України!..”⁶.

У квітні 1926 року С.Єфремов брав участь у похороні акад. М.Біляшівського на його хуторі “Княжа гора”, побував і на Шевченковій могилі й знову описав прикре враження від її стану: “Мерзость запустенія й гидотности. Замість чудового простого хреста, що так пасував до наокожного ландшафта й далеко білів на фоні зелених дерев, — чорний незграбний стовпець, а на ньому паршивенький бюст, з якого видно саму шапку”⁷. Критично оцінив учений і барельєфи на постаменті й строкато розмальовану арку біля могили.

Письменник-емігрант родом із Канева Олекса Кобець (О.П.Варавва) також негативно оцінює перший радянський пам’ятник на могилі поета: “...Скидаючи, хрест брутально побили на шматки, а уламки скинули в найближчий яр з боку передмістя Монастирка. Довго окремі уламки хреста валялися в проваллі, кроплені ранковими росами, обмивані дощами, обвіювані буйними придніпровими вітрами...”

Замість чудового пам’ятника — того високого білого хреста — більшовики поставили на могилі мізерний, на чоловічий ріст чи й менший, незграбний підмурок, а на ньому — ще незграбніший, бо відлтий якимось самоуком із цукроварні, бюст-погруддя поета в шапці, якого за три кроки від могили вже не було видно...”⁸.

Майже легендою звучить розповідь О.Кобця про те, як пощастило зберегти залишки хреста: “Тільки один уламок білого чавунного хреста забрав, також із великим ризиком для себе, директор Київського музею, що на Олександрівській вулиці, професор Біляшівський, який власним коштом довів його — здається, потайки найнятим моторовим човном, — до Києва...”⁹. За браком інших даних, ця версія про особисту ініціативу акад. М.Ф.Біляшівського щодо збереження залишків чавунного хреста побутує й нині.

Отже, завдяки українським ученим за короткий час було здійснено відведення землі під територію заповідника, підготовлено багатогалузевий план науково-дослідної роботи, але Наркомзем не поспішав облаштовувати справу на місці, меліоративні заходи також не провадилися. А до могили Тараса Шевченка ішли й ішли люди з усієї України... Про політичну вагу, що її надавала влада могилі національного поета, свідчить ухвала з питання №3 — “Про стан могили Тараса Шевченка”, прийнята на засіданні бюро Шевченківського окрпарткому від 28 серпня 1924 року: “Довести до відома губкому про слідує:

1. Що відмежування заповідника ще не розпочиналось.
2. Що могила в багатьох місцях сповзає, овраги збільшуються й є загроза, що майбутня повідь одірве частину могили.
3. Що хата на могилі знаходиться в недопустимому стані, вікна забиті дошками й бляхою, дах згнив, стелі течуть і т. д.
4. Що політичне обслуговування надзвичайно слабе, так як Канівська організація з ним упоратись не може. [...]
- б) Запропонувати ОВК скласти кошторис на реставрацію хати й розпочати негайно роботу.
- в) Рахувати, що дід, який є на могилі, хоча й знятий бути не може, але залишать могилу тільки на нього політично небезпечно. — Встановить штат: Завідувач хатою-музеєм і два хранителя могили. — Просить губком обов’язково включити їх в губбюджет.
- г) Одного хранителя-партійця оргінстру послать негайно.
- д) Завідуючого хатою-музеєм просить губком надіслать.
- є) Просить губком вжити рішучих заходів до негайного відмежування заповідника й проведення меліоративних робіт на могилі”¹⁰.

⁶ Єфремов С.О. Щоденники. 1923 — 1929. — К., 1997. — С. 74—75.

⁷ Там само. — С. 369.

⁸ Кобець Олекса. “Коли б не він, про нас не чув би світ...”: (З нариса “Децо про могилу Т. Г. Шевченка”) // Чернеча гора. Вісник Шевченківського національного заповідника в м. Каневі. — 1993. — № 2. — С. 3.

⁹ Там само.

¹⁰ Держ. архів Київської області. — Ф-112. — Оп. 1. — Од. зб. 8409. — Арк. 85.

Кошти на утримання могили Шевченка виділяв Київський губвиконком, але тут наспіла реформа адміністративного поділу України. У червні 1925 року на засіданні Київського губвиконкому після заслухання доповіді завідувача губнаросвіти Левицького “Про дальше утримання могили Т.Г.Шевченка” було вирішено: порушити перед ВУЦВК’ом питання про передачу подальшого керівництва й догляду за могилою Шевченка у відання Наркомосвіти (НКО), а до того покласти обов’язки по фінансуванню і догляду за могилою на Черкаський окрвиконком (Ф.-166. — Оп. 5. — Од. зб. 81. — Арк. 4).

30 червня 1925 року Київський губернiальний виконавчий комітет рад у зверненні до Всеукраїнського центрального виконавчого комітету (ВУЦВК) викладає причини та коротку історію створення Наркомземом заповідника імені Т.Шевченка, а далі зазначає: “В липні 1924 року по пропозиції Президії СГНКУ Комісія намітила відповідальний персонал для заповідника. Зараз справа стоїть так: в Харкові проект декрету про заповідник надіслано Раднаркомові.

Виходячи з того, що:

1. Могили Т. Шевченка почали відвідувати дуже численні екскурсії, переважно селян, зо всіх місцевостей України.

2. Ці екскурсії йдуть самотеком, без керівництва з боку політосвітніх органів.

Г.В.К. визнає, що ця справа мусить бути вирішена в негайному порядку як справа всеукраїнського значіння, прохає ВУЦВК розглянути це питання, яке тягнеться з червня 1923 року, та взяти утримання могили Т.Шевченка після районування на держбюджет, і все керівництво роботою на могилі та загальний догляд за могилою покласти на НКО, а також вирішити справу з Держзаповідником ім. Шевченка.

Заступник голови губвиконкому Свистун” (Ф.-Р.-2. — Оп. 4. — Од. зб. 861. — Арк. 9).

Наркомос УСРР спрацював досить оперативно: адміністративно-фінансова комісія при РНК УСРР та Народний Комісаріат Юстиції узгодили проект постанови “Про охорону могили Т.Г.Шевченка”. До РНК УСРР було представлено кошторис невідкладних робіт на Тарасовій горі, а серед них зведення гранітного цоколя для майбутнього пам’ятника на могилі поета (Ф.-166. — Оп. 5. — Од. зб. 29. — Арк. 1—2).

Із проектом постанови Наркомос ознайомив і Наркомзем: останній не хотів організації ще одного заповідника, хоча схвалював “почин Наркомосу до впорядкування могили Т. Г. Шевченка, тим більше, що і сам НКЗС, виробляючи проект заснування заповідника імені Шевченка, передбачав покласти на цей заповідник охорону та впорядкування могили Т.Г.Шевченка в згоді з Наркомосом.

Для погодження обох проектів, Наркомземсправ вважає за потрібне, щоб вони поруч розглядалися в Раді Народних Комісарів. Зокрема, з цією метою Наркомземсправ пропонує у п[ункті] 1 проекту Наркомоса замінити слова: “Державним заповідником” на слово “Заповідною”. Крім того, треба додати до проекту Наркомосу окремий п[ункт] після 1 такого змісту: “зазначена територія з могилою Т. Шевченка входить до складу заповідної території Державного лісостепового заповідника ім. Т.Г.Шевченка” (Ф.-166. — Оп. 5. — Од. зб. 81. — Арк. 33).

20 серпня 1925 року РНК України видала Постанову про оголошення території могили Т.Г.Шевченка державним заповідником¹¹. Стосовно Державного лісостепового заповідника імені Т.Г.Шевченка в цей час РНК постанови так і не видала, хоча Наркомземом було підготовлено кілька її варіантів. Можливо, не було коштів, щоб реалізувати грандіозний проект українських учених. Це питання ще потребує дослідження.

Але й після урядової постанови Тарасова гора та могила поета не зразу були впорядковані. Меліоративні заходи Наркомзем провів лише в 1928 р. Дуже важко просувалася справа з установленням нового пам’ятника на могилі Шевченка, оскільки не було вартісного проекту.

У цей час Наркомзем організує наукові експедиції з комплексного вивчення території заповідника і лише весною 1928 року призначає І.Гзовського виконуючим обов’язки завідувача Державного лісостепового заповідника ім. Т.Г.Шевченка; було виготовлено штамп і печатку заповідника, заведено канцелярські книги. Контора містилася за адресою:

¹¹ Див.: Вісти ВУЦВК. — 1925. — 2 верес.

м. Київ, вул. Комінтерна, 2 (Оп. 9. — Од. зб. 639. — Арк. 4). У Каневі Гзовський виявив, що територія заповідника експлуатується місцевим лісництвом, гектарами вирубується ліс і навіть знищені поодинокі дуби, яким, за свідченнями місцевих жителів, було понад 400 років.

Але Наркомзем і надалі не приділяв достатньої уваги заповіднику. В червні 1928 р. він передає його у підпорядкування Північнокраєвій меліоративній організації. Таке рішення, по суті, позбавляло заповідник належного значення, перекреслювало всю попередню роботу українських учених, що і підтвердили подальші події (Оп. 9. — Од. зб. 639. — Арк. 9).

Поштовхом до активізації діяльності стосовно заповідника стало створення Всеукраїнською Академією наук (без відома Наркомзему) влітку 1930 року Археологічного заповідника, який охоплював колишню садибу академіка М.Ф.Біляшівського та 60 гектарів, що входили до визначених земель Державного лісостепового заповідника ім. Т.Г.Шевченка.

Наркомзем намагається відстояти свою територію. 2—3 вересня 1930 року заповідник обстежила міжвідомча комісія, яка складалася із представників Наркомзему, Наркомосу, Канівського районного виконавчого комітету, районного земельного відділу, Канівського лісгоспу та директора Історико-культурного заповідника “Могила Т.Г.Шевченка” І.Ф.Калюжного. Комісія склала акт, в якому зазначалося: “Під час огляду території Заповідника та ознайомлення з історією його з’ясовано:

1. Державний заповідник ім. Т. Г. Шевченка утворено Постановою Колегії НКЗС від 30.VII 1923 року в таких межах:

- територія могили Т.Г.Шевченка — 4 десятини;
- лісовий участок — 805 дес.;
- трудова земля гр. передмістя Монастирка Слинько та Мазуркевича — 3 дес.;
- трудова земля громади с. Пекарі — 195 дес.;
- дача академіка Біляшівського — 11 дес.;
- участки на межі Канівського ліс-ва: №60 — під назвою “Орловецький ліс” — 6 дес.;

№ 61 — “Різовой” — 9 дес.; №62 — “Криничне” — 2 дес.; №63 — “Борсуково” — 3 дес.; №64 — “Комора” — 4,5 дес. Всього — 1042,50 дес.” Далі описувалася сумна історія заповідника як наслідок недбальства чиновників із Наркомзему. Відзначалося, що заповідний режим систематично порушується: вирубується ліс, розорюється земля, директор “кудись зник” і “лише бухгалтерська педантичність витримувала свою чітку лінію — щороку асигнуючи на утримання Заповідника відповідно до сум попередніх років ..., які й не використовувалися” (Оп. 11. — Од. зб. 1291. — Арк. 78—79). В акті підкреслювалося, що лише Наркомзем мусить відновити діяльність заповідника.

Науково-технічний сектор Наркомзему, якому підпорядковувався Заповідник, 4 жовтня 1930 року листовно звертається до Шевченківського комітету, який фактично керував роботою Історико-культурного заповідника “Могила Т.Г.Шевченка”. В листі було викладено суть згаданого акта — тобто історія створення Державного лісостепового заповідника імені Т.Г.Шевченка, — і категоричний протест проти незаконного утворення на цій території Археологічного заповідника, пропонувалося об’єднати названі заповідні зони під керівництвом Наркомзему (Оп. 11. — Од. зб. 1291. — Арк. 71).

1 жовтня 1930 року директором Лісостепового заповідника імені Т.Г.Шевченка призначено Г.Б.Спокойного, який розгорнув активну діяльність з організації роботи установи. Він повідомляє науково-дослідні установи та заповідники України про початок практичної діяльності заповідника, просить надсилати свої пропозиції та побажання стосовно плану науково-дослідної роботи, до складання якого залучалися кращі вчені (там само. — Арк. 17—18).

Лист Наркомзему розглядався на засіданні бюро Шевченківського комітету 15 жовтня 1930 року, на якому був присутній також Г.Спокойний. Бюро констатувало: “... існує шкідлива тенденція до організації окремих заповідників навколо могили Т.Шевченка, що понижує політичну увагу до значіння самої могили Т.Шевченка” (там само. — Арк. 69). Комітет вважав за потрібне організацію лише одного заповідника ім. Т.Шевченка, підпорядкованого адміністративно та організаційно Шевченківському комітету, до якого

представник Наркомзему ввійшов би на рівних правах співробітництва. На цьому ж засіданні слухали питання про проспект путівника по могилі Т.Шевченка. Вирішили доручити президії Інституту Т.Г.Шевченка його розглянути й надрукувати, використавши також матеріали Наркомзему.

Вірогідно, в жовтні було проведено розмежування заповідників, про що свідчить лист НКО до Наркомзему УСРР від 10 жовтня 1930 року: “НКО УСРР уповноважує директора Держзаповідника “Могила Т.Шевченка” тов. Культбачко бути присутнім як представник НКО УСРР в Комісії НКЗему УСРР, що складено для остаточного встановлення меж Лісостепового Державного заповідника ім. Т.Шевченка. Заступник наркома освіти Гірчак, заступник голови Шевченківського Комітету Коник, відповідальний секретар Шевченківського Комітету Дубровський” (там само. — Арк. 60). У листах до Наркомзему Шевченківський комітет кілька разів пропонує: “..щоб Лісостеповий заповідник ім. Т.Шевченка підпорядкувати одному догляду й керівництву з боку Шевченківського комітету”, до складу якого входили також представники Наркомзему (там само. — Арк. 65).

Зрештою, Наркомзем змушений визнати, що не бажає об’єднання, оскільки перед заповідниками стоять різні завдання: “маючи на увазі, що по завданням, які поставлені перед Лісостеповим Заповідником НКЗС як базою для переведення н/д роботи в галузі с.-г. виробництва, такий цілковито відрізняється від заповідника НКО — могила Т. Шевченка, — НТ сектор НКЗС не може погодитися з Вашою пропозицією на підпорядкування заповідника НКЗС — Шевченківському Комітету. Крім того, вважаючи на те, що, згідно з останніми директивами партії та уряду, керівництво с.-г. освітою передано до безпосереднього відання НКЗемом як Наркомата, що відповідає за реконструкцію с.-г. господарства, відпадає також питання про погодження з Шевченківським Комітетом плянів робіт по науковій частині в заповіднику.

Тому НКЗС вважає, що надалі в Київському районі мусить існувати два заповідники — один НКО — могила Т.Шевченка, другий — Лісостеповий заповідник НКЗема, до якого треба приєднати територію Археологічного заповідника ВУАН з будівлями колишньої дачі акад. Біляшівського, де буде утворено н/д станцію заповідника, управління тощо, та буде надана можливість провадити археологічну роботу відповідно установки НКО.

На підставі всього вищезазначеного та з міркувань фінансового характеру НКЗС і висував проект приєднання до свого заповідника нещодавно утвореного заповідника ВУАН (археологічного), окреме існування якого, на думку НКЗС, в цьому році недоцільне. Залишаючись на своїй позиції і зараз, НКЗС може погодитися з тим, щоб Лісостеповому заповіднику НКЗС не привласнювалося ім’я Т. Г. Шевченка, якщо це не бажано при існуючому сусідстві з заповідником НКО “Могила Т.Г.Шевченка” (там само. — Арк. 64).

У червні 1931 року Наркомос пропонує Наркомзему приєднати до Державного лісостепового заповідника територію Археологічного заповідника (який так і не розпочав свою роботу) і при цьому здійснювати нагляд за археологічними пам’ятками, але надавати НКО змогу проводити археологічні дослідження (Оп. 12. — Од. зб. 1275. — Арк. 16). Наркомзем одразу ж повідомляє про свою згоду (там само. — Арк. 15). Відтак до заповідника не лише повертається частина його території, а й увіходить уся колишня садиба акад. М.Ф.Біляшівського.

Нині біля могили Шевченка існують два заповідники: природний та історико-культурний. Протягом історії змінювалися їхні назви, кожен із них пережив важкі часи. Природний був ліквідований “за ненадобністю”, але потім відроджений. Історико-культурний зазнав людських утрат: репресії, фізична ліквідація працівників як із числа членів Шевченківського комітету, так і серед тих, хто безпосередньо провадив роботу на Тарасовій горі.

Тепер Канівський природний заповідник Київського національного університету імені Тараса Шевченка і Шевченківський національний заповідник функціонують поряд; кожен має свою специфіку. А разом вони оберігають місце вічного спочинку великого українського поета та довколишню природу — маленький куточок України, яку Шевченко так любив і яка живила його мистецький талант.

м. Канів Черкаської обл.